

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH VA ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALAR BILAN ISHLASH

Abdunabiyeva Farangiz Avazxonovna

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti 3 kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'limni joriy etishning amaliy va nazariy jihatlari ko'rib chiqilgan. Alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar, sinf muhitini shakllantirish va o'qituvchining tutgan o'rni tahlil qilingan. Maqolaning asosiy yo'nalishi — nazariy mulohazalardan ko'ra o'qituvchiga amalda yordam beradigan ko'rsatmalar berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, alohida ehtiyojli bolalar, individual yondashuv, moslashtirilgan dastur, psixologik muhit, hamkorlik.

Abstract. The article examines the practical and theoretical aspects of implementing inclusive education in primary schools. The pedagogical approaches used in working with children with special needs, the formation of the classroom environment and the role of the teacher are analyzed. The main focus of the article is to provide practical guidance to the teacher rather than theoretical considerations.

Keywords: inclusive education, children with special needs, individual approach, adapted program, psychological environment, cooperation.

Kirish

Sinf xonasiga qadam qo'ygan har bir bola — turli. Biri darsni o'qituvchi gapini tugatmay tushunadi, boshqasi esa bir mavzuni o'nlab bor ko'rib ham tushunolmaydi. Yana biri — stulda bir joyda o'tirishning o'zi katta kuch talab qiladigan bola. Bu xilma-xillik — muammo emas, hayotning o'zi. Savol faqat shunday: o'qituvchi buni qanday qabul qiladi?

Inklyuziv ta'lim aynan mana shu savolga javob berishga harakat qiladi. U barcha bolalar — rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlari bor yoki yo'q — bir xil ta'lim muhitida o'qishi mumkin, degan g'oyaga tayanadi. Bu integratsiyadan farq qiladi. Integratsiyada bola mavjud tizimga moslashishi kutiladi. Inklyuziyada esa aksincha — tizim bolaga moslashtiriladi.

O'zbekistonda ham shu yo'nalishda jiddiy o'zgarishlar boshlangan. 2021–2026-yillarga mo'ljallangan inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi, maktablarda ko'maklashuv xizmatlari yo'lga qo'yilmoqda. Lekin hujjat bir narsa, sinfxonadagi haqiqat boshqa. Qog'ozda yaxshi ko'ringan yondashuv amalda

o'qituvchining qo'lida qanchalik ishlaydi — bu asosiy masala. Ushbu maqola aynan shu savol atrofida qurilgan.

1. Inklyuziv ta'lim nima va u haqida nima bilish kerak

"Inklyuziya" so'zi lotincha inclusio — kiritish, qamrab olish degan ma'noni anglatadi. Ta'limda bu atama shuni bildiradiki, bolaning rivojlanishidagi xususiyatlari uni umumiy sinfdan ajratish uchun asos bo'lmasligi kerak. Bu qarash nafaqat pedagogik, balki huquqiy jihatdan ham asoslangan — BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (2006) va 1994-yilgi Salamanca deklaratsiyasi xalqaro miqyosda ushbu tamoyilni mustahkamlab bergan.

Alohida ehtiyojli bolalar (AEB) deganda rivojlanishida turli xususiyatlari bo'lgan bolalar tushuniladi. Ko'rish yoki eshitish qiyinchiliklari, nutq kechikishi, autizm spektri, o'rganish qiyinchiliklari (masalan, disleksiya), xulq-atvor xususiyatlari — bularning har biri o'ziga xos. Shu sababli "AEB bola" degan umumiy tushuncha bir xil yondashuvni anglatmaydi. Har bir bola — alohida holat.

Ko'pchilik o'qituvchilar inklyuziyani noto'g'ri tushunadi: go'yo AEB bolani sinfga qo'shib qo'yish yetarli, deb. Aslida bu faqat boshlang'ich qadam. Keyingi ish — o'sha bola sinfdan naqadar qulay ekanligini, tengdoshlari bilan munosabatini, darsdan qancha tushunayotganini kuzatib, kerak joylarda tizimli qo'llab-quvvatlash. Inklyuziya — bir kunlik tadbir emas, doimiy jarayon.

2. Sinf muhiti: ko'rinmaydigan, ammo hal qiluvchi omil

Boshlang'ich sinf bolasi uchun sinf xonasi — ikkinchi uy. U yerda o'zini qanchalik xavfsiz his etishi, tengdoshlari uni qanday qabul qilishi, o'qituvchi unga qanday qarashai — bularning barchasi bolaning o'qishga munosabatini, o'z-o'ziga ishonchini va maktab xotiralarini belgilab beradi.

AEB bola uchun bu muhit yanada muhimroq. Agar sinfdoshlar uning sekinligini yoki o'ziga xos xulqini masxara qilsa, bir hafta emas — butun maktab yillari og'ir kechishi mumkin. Shu sababli inklyuziv ta'limning birinchi sharti texnik emas, insoniy: sinfdan har kimni qabul qiladigan madaniyat bo'lishi kerak.

Bu madaniyatni yaratish o'qituvchidan boshlanadi. Uning AEB bola haqida boshqalar oldida qanday gapirishi, qiyinchilikka uchragan o'quvchiga qanday munosabatda bo'lishi — bularning barchasi sinfdoshlar uchun namuna. Bolalar kattalardan gaplarni emas, xulqini o'rganadi.

Fizik jihat ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Harakatlanishda qiyinchiligi bo'lgan o'quvchi uchun qulay joy, eshitish qiyinchiligi bo'lganga o'qituvchi yaqinroq o'tirish imkoniyati, ko'rish muammosi bor bolaga yirik yozuv — bu mayda tuyuladigan narsalar aslida o'quvchining darsga qatnashishini to'liq o'zgartirishi mumkin.

3. Individual ta'lim rejasi va differensial yondashuv

Individual ta'lim rejasi (ITR) — AEB bola bilan ishlashning asosiy vositasi. U bolaning kuchli tomonlari, qiyinchiliklari va konkret maqsadlarini belgilab, o'sha maqsadlarga erishish uchun qadamlarni ko'rsatadi. ITR bir marta yozib qo'yiladigan hujjat emas — uni vaqti-vaqti bilan ko'rib chiqib, bolaning o'sishiga qarab yangilab borish zarur.

ITR tuzishda eng muhim narsa — ota-onalar bilan birgalikda ishlash. Ota-onalar farzandini o'qituvchidan yaxshiroq biladi: u nimalarga qiynaladi, qaysi payt boshi og'rib qoladi, qaysi mavzuni uyda o'ynab o'rganadi. Bu bilim ITR ning sifatini keskin oshiradi.

Dars jarayonida differensial yondashuv qo'llash — ya'ni bir mavzuni turli usulda tushuntirish — AEB bolalar uchun zarur bo'lib, aslida butun sinf uchun foydali. Ko'rgazmali materiallar, amaliy mashqlar, harakatli o'yinlar — bular mavhum tushunchalarni konkret qiladi. Masalan, soatni o'rgatishda maket soat bilan ishlash, pul hisobida tangalardan foydalanish nafaqat AEB bolaga, barcha o'quvchiga yaqinroq.

Scaffolding — ya'ni bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash — ham samarali yondashuv. Murakkab topshiriq mayda qadamlarga bo'linadi, har birida o'quvchiga yordam beriladi, keyin esa ko'mak asta-sekin kamaytiriladi. Maqsad — bola oxir-oqibat mustaqil bajara olsin. Ko'p sensori o'qitish ham diqqatga sazovor: harfni ko'rish, eshitish va barmoq bilan havoda chizish bir vaqtda amalga oshirilsa, o'zlashtirishga uchta yo'l ochiladi.

Baholash borasida ham o'ylab ko'rish zarur. AEB bolani sinfdagi boshqa o'quvchilar bilan bir o'lchov bilan baholamaslik kerak. Asosiy savol — bola o'ziga nisbatan o'sish ko'rsatyaptimi? Shu ko'rsatkich muhimroq. Yozma test o'rniga og'zaki suhbat, vaqtni uzaytirish, qulay sharoitda topshiriq bajarish — bularning barchasi adolatli baholash tizimining qismi.

4. O'qituvchi yolg'iz emas: hamkorlik tizimi

Inklyuziv ta'limda o'qituvchi asosiy shaxs, lekin yagona emas. AEB bola bilan ishlash — bu defektolog, logoped, maktab psixologi va ota-onalar bilan birgalikda olib boriladigan ish. Agar bu zanjirning bitta bo'g'ini bo'sh bo'lsa, jarayon samarasi pasayadi.

Mutaxassislar o'qituvchi uchun yordam manbai. Defektolog diagnostika qiladi va individual reja tuzishda ishtirok etadi. Logoped nutq qiyinchiliklari bilan shug'ullanadi. Psixolog bola va sinf jamoasi o'rtasidagi munosabatni kuzatadi. O'qituvchining vazifasi esa bu mutaxassislar bilan doimiy aloqada bo'lib, sinfda qo'llaniladigan yondashuvlarni ularning tavsiylari bilan muvofiqlashtirish.

Ota-onalar bilan munosabat ba'zan o'qituvchilar uchun qiyin tomoni bo'ladi. Ba'zi ota-onalar farzandining qiyinchiligini tan olishga tayyor emas, boshqalari esa o'ta himoyachi. Ikkalasida ham sabr bilan, hurmat bilan muloqot qilish zarur. Ota-onani sherik sifatida ko'rgan o'qituvchi ko'p narsani yutadi — ota-ona ishonchga o'tgach, uyda ham bolaga to'g'ri yordam beradi, bu esa sinfda ko'rinadigan o'zgarishlarga olib keladi.

Sinfdagi tengdoshlar ham bu tizimning bir qismi. Bolalarga xilma-xillik haqida, har kimning o'ziga xos tomonlari borligi haqida ochiq va oddiy tilda gapirish — bu katta psixologik zamin tayyorlaydi. Tengdoshi qiynalayotganda yordam bergan bola ham, yordam olgan bola ham — ikkalasi ham o'sadi.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim haqida ko'p yozilgan. Lekin har bir maqola, har bir treningdan keyin o'qituvchi o'z sinfiga qaytadi va unda haqiqiy bola bilan yuzlashadi. U yerda nazariya qoladi, amaliyot boshlanadi.

Amaliyot esa shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining ichki munosabatiga bog'liq. Har bir bolani avvalo inson sifatida — uning qiyinchiligidan oldin, imkoniyatini ko'rgan holda — qabul qila olish. Bu oson emas. Lekin bu o'rganilishi mumkin bo'lgan mahorat.

Kelajakda o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlash tizimini mustahkamlash, maktablarda ko'maklashuv xizmatlarini rivojlantirish va jamoa ongini o'zgartirish ish davom ettirilishi lozim. Chunki inklyuziya — bu faqat ta'lim tizimining ishi emas, jamiyatning o'z-o'zini ko'rish tarzidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. Toshkent, 2020.
2. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (2021–2026). Toshkent, 2021.
3. Xolmatova N., Yusupova D. Inklyuziv ta'lim asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2022.
4. Akhmedova M. Boshlang'ich sinflarda alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodikasi. Pedagogik mahorat, 2023, № 4.
5. Vygotskiy L.S. Defektologiya asoslari. Toshkent: Fan, 1983.
6. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. Paris, 2009.
7. Ainscow M., Booth T. Index for Inclusion. CSIE, 2011.
8. www.edu.uz – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi rasmiy sayti.